

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Gelre : dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen
Noordzij, G.A.

Citation

Noordzij, G. A. (2008, September 11). *Gelre : dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen*. Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/13095>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/13095>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Slot

Politieke identiteit

Het bindend vermogen van particularisme

1 Politieke gemeenschap en identiteit in de late middeleeuwen

Centraal in dit boek staan de begrippen ‘politieke identiteit’, ‘politieke gemeenschap’ en ‘territorium’. Een politieke identiteit wordt in de literatuur vaak aangeduid als een ‘nationale identiteit’, en een politieke gemeenschap of territorium als een ‘staat’. Om uiteenlopende redenen hebben we de termen ‘nationale identiteit’ en ‘staat’ echter achterwege gelaten. Gelre komen we in de bronnen maar zelden tegen als ‘natie’, en al helemaal niet als ‘staat’. Bovendien zijn de bestaande theorieën over nationale identiteiten en staatsvorming niet goed toepasbaar op laatmiddeleeuwse territoria, zoals Gelre. Veelal gaan ze uit van de negentiende- en twintigste-eeuwse, afgeronde, uniforme ‘natiestaat’. Staatsvorming wordt door Tilly, Mann en anderen beschreven als een proces van accumulatie en centralisatie van macht, waarbij de staat wordt opgevat als een autonoom subject dat de samenleving aan zich tracht te onderwerpen. Het ontstaan van nationale identiteiten wordt door onder anderen Anderson, Gellner en Smith gerelateerd aan de unificerende werking van een politiek centrum, van een gemeenschappelijke cultuur, taal en geschiedenis, van gedeelde herinneringen, of een gemeenschappelijke ideologie.¹⁰⁹⁵

Onder historici wordt het ontstaan van nationale identiteiten nogal eens toegeschreven aan propagandastrategieën van opkomende, centraliserende staten. Vertegenwoordigers van de staat creëerden nationale symbolen, mythen en beelden, soms samengevat onder de noemer ‘ideologie’, om zijn gezag te legitimeren. Op die manier riepen zij een gemeenschappelijke identiteit in het leven die de staat ondersteunde. Zo wordt in de in 2006 uitgekomen bundel *The ideology of Burgundy. The promotion of national consciousness 1364-1565* propaganda nauw verbonden met nationale identiteit en staatsvorming. Jan Veenstra, een van de uitgevers, schrijft: "Ideology is the appropriate term for the strategies that a state uses in deploying myths and national fictions to its advancement. In fact, ideology has been recognised as a necessary condition for state formation."¹⁰⁹⁶ Bernard Guenée schrijft in zijn befaamde *L'Occident* uit 1971: "Vers la fin du XIIIe siècle, les princes commencent à souligner que leurs sujets forment une 'nation'."¹⁰⁹⁷ In haar studie *Naissance de la nation France* uit 1985 neemt Colette Beaune een zelfde positie in. Door de propaganda van symbolen en mythen als Saint-Michel, de lelie en de Trojaanse afstamming construeerden de Franse koningen in de late middeleeuwen een Franse nationale identiteit. En met betrekking tot het hertogdom Gelre schrijft Gerard Nijsten: "The propaganda for unity around the prince was in fact an attempt to create a form of 'national' unity."¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹⁵ Anderson gaat uit van de unificerende werking van taal. Naties, of *imagined political communities* ontstonden uit zogenaamde *unified fields of communication*. Ook Hastings gaat uit van de unificerende werking van taal. Gellner betoogt dat naties ontstonden als gevolg van de vorming van homogene culturen in de moderne tijd. Smith ziet etnies en naties als groepen met een gemeenschappelijke herinnering, geschiedenis en cultuur. Beaune legt de nadruk op de unificerende werking van het koningschap, en ziet de middeleeuwse Franse monarchie nadrukkelijk als een voorbode van de moderne Franse natie. Zie de inleiding.

¹⁰⁹⁶ Veenstra, 'Le prince', 196.

¹⁰⁹⁷ Guenée, *L'Occident*, 118.

¹⁰⁹⁸ Nijsten, *In the shadow*, 406.

Kortom: sociologen en historici verbinden staats- en natievorming doorgaans met centraliteit en eenheid: met een centrum van waaruit territoriale, staatkundige en nationale eenheid wordt gecreëerd door middel van dwang, kapitaal en ideologie/propaganda. Zoals gezegd, is deze zienswijze moeilijk toepasbaar op het samengestelde en complexe karakter van het laatmiddeleeuwse politieke landschap van West-Europa, dat een mozaïek was van samengestelde en elkaar overlappende politieke gemeenschappen en identiteiten. Zo was het zestiende-eeuwse Gelre een politieke gemeenschap met een sterk gedecentraliseerde bestuursstructuur en -praktijk: met vier kwartieren, vier hoofdsteden, diverse heerlijkheden, streken met verschillende landrechten en steden met allemaal hun eigen rechten en vrijheden die zij voor geen goud wilden prijsgeven. Het land was zo grillig dat de cartograaf Christiaan Sgrooten in 1563 te horen kreeg dat het maken van een kaart van Gelre onbegonnen werk was. De Italiaanse schrijver Lodovico Guicciardini beweerde dat het land zo complex was dat men van mening verschilde over de beschrijving ervan. Geschiedschrijvers hadden allen hun eigen ideeën over wat Gelre was. De een beschouwde het als een optelsom van ambten, steden en ridders, de ander benadrukte de lotsverbondenheid tussen de dynastie en het land, een derde zag in Gelre het land van de Sicambren, en een vierde beschouwde het primair als een onderdeel van het Duitse Rijk of Germania.

Dat Gelre als politieke gemeenschap bestond en functioneerde lijkt dan ook een wonder, of in ieder geval: niet vanzelfsprekend. Het niet-vanzelfsprekende karakter van een politieke gemeenschap als Gelre wordt nog eens onderstreept door de opkomst in de late middeleeuwen van commerciële netwerken van steden, die zich betrekkelijk weinig aan territoriale grenzen gelegen lieten liggen. In commercieel opzicht had het Gelderse Zutphen bijvoorbeeld veel meer gemeen met de Overstichtse steden Deventer, Zwolle en Kampen dan met het Gelderse Nijmegen. Bovendien waren verschillende Gelderse steden aangesloten bij de Hanze, het transnationale samenwerkingsverband van handelsteden.¹⁰⁹⁹

Een geheel ander voorbeeld bieden de lotgevallen van Zaltbommel tijdens de Nederlandse Opstand. Het calvinistische Zaltbommel had tijdens de eerste jaren van de Opstand de zijde gekozen van Oranje, en was zodoende losgeraakt van Gelre. Na de ondertekening van de Pacificatie van Gent in 1576 trachtte de Gelderse Landdag de stad weer met het hertogdom te verenigen. Dit streven stuitte echter op verzet van uitgerekend Zaltbommel zelf. De stad wilde haar zojuist verworven zelfstandigheid behouden. Pas in 1602 werd zij weer Gelders.¹¹⁰⁰

Niettemin menen we dat het kortstondige Bommelse onafhankelijkheidsstreven een uitzondering was. Gelre viel niet uit elkaar. Ondanks zijn particularisme en complexiteit functioneerde het als politieke gemeenschap, en bestond er, naar ons idee, een Gelderse politieke identiteit. Bovendien was Gelre geen uitzonderlijk geval, maar juist exemplarisch voor de politieke verhoudingen in de late middeleeuwen. Om ons tot de Nederlanden te beperken: Vlaanderen en Brabant waren eveneens verdeeld in vier kwartieren, en hadden bovendien een traditie van stedelijk particularisme, stedelijke bemoeienis, en zelfs opstandigheid; in het Oversticht, dat was opgedeeld in het land van Vollenhove, Salland en Twente, drukten de hanzesteden Deventer, Kampen en Zwolle een geheel eigen stempel op de politiek; Friesland bestond uit een reeks zelfstandige landen zonder een vorst, maar had tegelijk een uitgesproken politieke identiteit; en het middeleeuwse Holland wordt door de Antheun Janse niet voor niets 'een in zichzelf verdeeld rijk' genoemd.¹¹⁰¹

Vlaanderen, Brabant en Holland hebben weliswaar in de vijftiende eeuw een andere ontwikkeling doorgemaakt dan Gelre. Daar drukten de Bourgondische hertogen, wier

¹⁰⁹⁹ Weststrate, *In het kielzog*.

¹¹⁰⁰ Brouwer, *De reductie*.

¹¹⁰¹ Blockmans, 'Alternatives'; Smithuis, 'The imagined community of Frisia'; Janse, 'Een in zichzelf verdeeld rijk'.

financiële, militaire, politieke en ideologische armslag vele malen groter was dan die van de Egmondse hertogen in Gelre, een belangrijk stempel op de politieke verhoudingen. In deze landen was er meer dan in Gelre sprake van accumulatie en centralisatie van macht. Toch moesten zelfs de Bourgondische hertogen constant rekening houden met de bestaande, particularistische tradities. Karel de Stoute van Bourgondië (1467-1477) voerde een rigoureuze centralisatiepolitiek, maar tevergeefs: na zijn dood stak het particularisme direct weer de kop op. Wim Blockmans en Walter Prevenier schrijven hierover in *De Bourgondiërs*:

"De hele periode na 1477 vormt eigenlijk de terugslag van de buitensporige centralisatie. (...) Wat de vertegenwoordigende organen daarvoor in de plaats wilden blijkt in de periode 1477-1492 zeer duidelijk, omdat zij toen op strategische momenten de kans aangrepen hun visie uit te dragen en gedeeltelijk ook in beleid om te zetten. Die visie was federatief van aard in plaats van centralistisch en schakelde de vorst niet uit, maar bond hem en zijn ambtenaren aan de bestaande lokale en gewestelijke privileges en gewoonten."¹¹⁰²

Een eeuw later zou de geschiedenis zich herhalen, toen onder andere Vlaanderen, Brabant en Holland in opstand kwamen tegen de centralisatiepolitiek van koning Philips II. In de zeventiende-eeuwse Nederlandse Republiek bleef het particularisme doorwerken. Volgens de historicus J.L. Price was dit geen obstakel voor staatsvorming. Juist niet: in zijn *Holland and the Dutch Republic* schrijft hij:

"The central argument of this study is that this political system worked remarkably well in practice, (...) and that it did so not despite its extreme decentralization of effective power but because of it. Those aspects of the Dutch political system most historians have seen as its chief weaknesses should be better seen as its strength."¹¹⁰³

Blockmans bevestigt dat politieke integratie niet noodzakelijk gecentraliseerd, maar ook gedecentraliseerd tot stand kon komen. Hij onderscheidt twee systemen van integratie: een dat uitging van de dynastie, of het centrum, en een dat uitging van een door steden gecreëerde federatieve samenhang. In veel Nederlandse territoria was het tweede systeem dominant, en conflicteerde regelmatig met het eerste.¹¹⁰⁴ Ook Robert Stein benadrukt het belang van de stedelijke netwerken voor de politieke integratie in de Nederlanden. Waar Blockmans echter uitgaat van een tegenstelling tussen de vorst en de stedelijke netwerken, gaat Stein juist uit van hun gemeenschappelijke belangen. Volgens Stein was er sprake van een wisselwerking tussen de ambities van de vorst en die van de steden; deze wisselwerking zorgde voor integratie.¹¹⁰⁵

Om het functioneren van politieke gemeenschappen en het ontstaan van politieke identiteiten in de late middeleeuwen te begrijpen moeten we het idee loslaten dat centralisatie en accumulatie van macht, eenheid, uniformiteit en propaganda door machthebbers hiertoe strikt noodzakelijk waren. Het door Helmut Koenigsberger geïntroduceerde begrip *composite state* herinnert ons hieraan.¹¹⁰⁶ Ditzelfde geldt voor in de Duitse *Landesgeschichte* ontwikkelde

¹¹⁰² Blockmans en Prevenier, *De Bourgondiërs*, 225-226. Zie ook: Blockmans, 'Breuk of continuïteit'.

¹¹⁰³ Price, *Holland and the Dutch Republic*, 3. Zie ook: Glete, *Ware and the state*; Vermeesch, *Oorlog, steden en staatsvorming*.

¹¹⁰⁴ Blockmans, 'Wie weit und wie tief?'; Blockmans, 'Geschichte', 242.

¹¹⁰⁵ "Oft wird hingewiesen auf eine Polarität, eine Dichotomie von Fürsten und Untertanen. Die niederländischen Städtebünde zeigen im Gegenteil, dass die Stände sich nicht so sehr gegen den Fürst wehrten, sondern ihn als Symbol (...) der Einheit des Staates annahmen." Stein, 'Stände und Staat', 234.

¹¹⁰⁶ J.H. Elliot vraagt zich af hoe de *composite states* uit de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd levensvatbaar konden zijn. Zijn antwoord luidt: "In return for a degree of benign neglect, local elites enjoyed a measure of self-government which left them without any urgent need to challenge the status quo. In other words,

begrippen als *Personenverband*, *Territorialverband* en *Trägerschichten*. Wij gebruiken hiertoe de begrippen 'politieke identiteit', 'politieke gemeenschap' en 'territorium'. We zullen ze nog eens kort nalopen.

De vraag naar iemands identiteit kan men op twee manieren benaderen. De identiteit van een individu verwijst in de eerste plaats naar wie hij is. Wie hij is komt steeds opnieuw tot stand in het spanningsveld tussen de beeldvorming rond en het handelen van het individu. Identiteit, zo stelden we in de inleiding, is een begrip met een dynamisch karakter, waarin beeldvorming en praxis voortdurend op elkaar inwerken. In de tweede plaats verwijst identiteit naar gevoelens van verbondenheid, naar identificatie: naar de vraag met welke personen, groepen, of abstracties, zoals volken, naties, culturen of godsdiensten, iemand zich identificeert. Bij wie wil hij horen, of meent hij te horen, met wie voelt hij zich verbonden? Deze tweede benaderingswijze is een specificatie van de eerste: identificaties maken immers deel uit van iemands zelfbeeld en zijn doen en laten.

In zijn algemeenheid kan men stellen dat een politieke gemeenschap moeilijk kan functioneren en voortbestaan zonder een politieke identiteit. Een politieke gemeenschap kan zichzelf uiteraard niet vormgeven, verbeelden, handelen, noch zich met anderen identificeren. Zij bestaat slechts doordat individuen haar concipiëren en verbeelden. Zij kunnen haar vormgeven, verbeelden, zich ermee identificeren, en handelen als lid van de politieke gemeenschap. Slechts in die zin kunnen we spreken van een politieke identiteit. De politieke identiteit heeft betrekking op de vraag hoe de leden de politieke gemeenschap vormgaven, hoe zij zich deze voorstelden, wie zich ermee identificeerde, en hoe men als lid van een bepaalde politieke gemeenschap handelde. Een politieke identiteit bestaat dus in laatste instantie slechts als onderdeel van iemands persoonlijke identiteit, zo leert ons de *social identity theory*. Met het oog op dit alles stelden we dat een politieke identiteit verwijst naar de wijze waarop mensen in hun denken en doen een politieke gemeenschap construeren, en naar de wijze waarop zij zich met die politieke gemeenschap identificeren.

Een 'politieke gemeenschap' wordt door David Easton gedefinieerd als "a group of persons who seek to solve their problems in common through a shared political structure". Deze politieke structuur kan vanuit een centrum ontstaan, en van daaruit aan de samenleving worden opgelegd, maar dit is beslist niet noodzakelijk. Doorgaans ontstaan politieke structuren op meerdere niveaus tegelijk, en werken ze van daaruit op elkaar in.

Het begrip 'territorium' is meer specifiek dan 'politieke gemeenschap' van toepassing op de late middeleeuwen. Een territorium hebben we gedefinieerd als: een politieke gemeenschap waarvan de politieke structuur geografisch bepaald is, of preciezer: een verzameling van goederen, rechten en personen die door haar interne structuur een zelfstandige, geografische eenheid vormde. Territorialisering is het proces waarin goederen, rechten en personen zich groepeerden tot een territorium.

Aan de hand van deze beschrijvingen van 'politieke identiteit', 'politieke gemeenschap' en 'territorium' zullen we in dit slot expliciet maken hoe een gedecentraliseerd land als Gelre, met zijn particularistische verhoudingen en diversiteit aan beelden, in de late middeleeuwen kon functioneren, en hoe een Gelderse politieke identiteit kon ontstaan. Gelre was, zo benadrukken we nogmaals, zeker niet uniek. Veel politieke eenheden hadden een particularistische structuur en een meerduidig karakter.

composite monarchies were built on a mutual compact between the crown and the ruling class of their different provinces which gave even the most arbitrary and artificial of unions a certain stability and resilience." En: "Strong loyalty to the home community (...) was not inherently incompatible with the extension of loyalty to a wider community, so long as the advantages of political union could be considered, at least by influential groups in society, as outweighing the drawbacks." Volgens Elliot leidde het streven naar eenheid en uniformiteit in veel gevallen juist tot het uiteenvallen van politieke eenheden. Elliot, 'A Europe of composite monarchies', 57-58.

Op een grotere schaal is Gelre vergelijkbaar met de zestiende-eeuwse Nederlanden, waar het hertogdom vanaf 1543 zelf deel van zou gaan uitmaken. In zijn artikel 'The elusive Netherlands' betoogt Alastair Duke dat de Nederlanden, nauwelijks een identiteit hadden, en ook niet konden hebben: het bestuur was gefragmenteerd en er was geen gemeenschappelijke taal en cultuur. Voor zover men kon spreken van een Nederlandse identiteit, was dit te danken aan de geleidelijke opkomst van een gecentraliseerde staat onder Karel V.¹¹⁰⁷ Mijns inziens waren particularisme en diversiteit echter niet per se een obstakel voor de ontwikkeling van een politieke identiteit, integendeel: ze konden juist de vorming van een politieke identiteit in de hand werken. Was het bijvoorbeeld niet uitgerekend de bescherming van de particuliere rechten en privileges, samengevat onder de noemer 'vrijheid', die de Nederlanden in de zestiende eeuw samenbond?¹¹⁰⁸

Hieronder zal ik betogen dat we juist door de particularistische politieke structuur en de dynamische diversiteit aan beelden kunnen spreken van een Gelderse politieke identiteit in de late middeleeuwen.¹¹⁰⁹ Hiertoe richten we ons in paragraaf 3 op de relatie tussen particularisme en identiteit. Vervolgens bespreken we in paragraaf 4 het verband tussen de dynamiek van de verbeelding en identiteit. Maar eerst lichten we in paragraaf 2 de wisselwerking tussen beeld, praxis en identificatie toe.

2 *Beeldvorming, praxis en identificatie*

Van belang voor ons begrip van politieke identiteit is het idee dat verbeelding, politiek handelen, en identificatie steeds op elkaar inwerken, op elkaar reageren en elkaar bevestigen. We willen de relatie tussen beeld, praxis en identificatie expliciet maken aan de hand van de concepten 'dynastie' en 'land'. Vooreerst moeten we ons echter afvragen om *wiens* handelen, ideeën en identificaties het gaat? Wie vormden de *Trägerschichten*? De *Trägerschichten* waren degenen die de Gelderse politieke gemeenschap en identiteit vorm gaven, ofwel: de opeenvolgende graven en hertogen, de ridders, de stedelijke elites en de geschiedschrijvers. Zij waren degenen die politieke besluiten namen, vorstelijke en territoriale netwerken vormden, met elkaar in overleg traden over de territoriale integriteit, de munt, en belastingen, zij waren degenen die genealogieën lieten opstellen, grafmonumenten oprichtten, en Gelre voorzagen van een samenhangend geschiedbeeld. Over de rol van andere bevolkingsgroepen zullen we aan het einde van deze paragraaf kort ingaan.

Zoals we in deel I hebben uiteengezet, ligt de oorsprong van de Gelderse dynastie in de elfde en twaalfde eeuw. Er ontstond toen een praktijk waarbij de oudste zoon van de graaf automatisch zijn vader opvolgde, en daarbij het vaderlijk patrimonium in zijn geheel overnam. Deze praktijk van agnatische erfopvolging werd vanaf het einde van de elfde eeuw verbeeld door middel van de naam 'Gelre': de opeenvolgende graven gingen zich 'van Gelre' noemen. De naam 'Gelre' bevestigde de praktijk van agnatische erfopvolging, en ging

¹¹⁰⁷ Duke, 'The elusive Netherlands'.

¹¹⁰⁸ Over de rol van het idee van 'vrijheid' tijdens de Nederlandse Opstand: Van Gelderen, *Political thought*, 116-119, 276-287; Van Gelderen, 'Nederlandse opstand'.

¹¹⁰⁹ Op een globaler niveau biedt de filosoof Michael Sandel een inspirerende benadering van de contemporaine verhouding tussen particularisme en politieke identiteit. Volgens Sandel zijn deze twee niet tegengesteld aan elkaar, maar complementair. Tegenover het nationalistische ideaal van uniformiteit, en het kosmopolitische ideaal van een universele identiteit stelt hij: "People will not pledge allegiance to vast and distant entities, whatever their importance, unless those institutions are somehow connected to political arrangements that reflect the identity of the participants." Sandel, *Democracy's discontent*, 346. Zie ook: Sandel, 'Persistence of particularity'.

vervolgens een eigen leven leiden in het vertoog over de dynastie, en later ook het land en de bevolking.

Vanaf de tweede helft van de twaalfde eeuw werd de dynastieke praktijk gesymboliseerd door de bloem, die we nu nog op munten en zegels aantreffen. Vanaf de jaren 1230 werd zij gesymboliseerd door de leeuw. Evenals de naam 'Gelre', gingen de bloem en de leeuw vervolgens een zelfstandige rol in het vertoog over de dynastie, het land en de bevolking. De praktijk van erfopvolging vond ook zijn weerslag in de dynastieke memoriecultuur. De opeenvolgende graven en hertogen begunstigden kerken en kloosters waar hun voorgangers begraven lagen, zoals de Munsterabdij, Grafenthal en Monnikhuizen. In ruil hiervoor hielden de geestelijken hen en hun voorouders in herinnering. De begraafplaatsen fungeerden zo letterlijk en figuurlijk als *lieux de mémoire* van de dynastie.

De praktijk van erfopvolging creëerde het idee van continuïteit, dat ook standhield na het uitsterven van de Gelderse dynastie in 1371. De continuïteit werd zichtbaar gemaakt door de naam 'Gelre', door de alomtegenwoordige bloem en leeuw, door de begraafplaatsen, en door genealogieën die de bloedverwantschap illustreerden tussen de opeenvolgende graven en hertogen.

De beelden van, en vertogen over de dynastie werkten door in de politieke praktijk. Ze gaven de dynastie een gestalte waarmee men zich kon identificeren. 'Gelre' fungeerde bijvoorbeeld als strijdkreet. In 1538 werd opgemerkt dat de nieuwe hertog Willem niet waardig was om de Gelderse bloem of leeuw te voeren. Reinald I en Reinald II beriepen zich in de eerste helft van de veertiende eeuw tegenover de keizer op hun 'schitterende stamboom'. De omstreden hertog Arnold liet in 1424 een stamboom opstellen die moest aantonen dat hij "als enige direct afstamt van het bloed van de hertogen van Gelre". De steden dachten hier ook zo over, en noemden Arnold in 1430 de "alre neeste sibbe bloit des lants van Gelre". Deze zelfde Arnold drong erop aan dat niemand de bewoners van de stad Gelre mocht verhinderen om gebruik te maken van een molen die van de abdij Kamp was: zijn voorouders lagen immers in de abdiijkerk van Kamp begraven, en hadden de molen geschonken om in de gebeden van de monniken herinnerd te worden. In 1538 weigerden de steden om de Franse koning als opvolger te erkennen omdat zij niet vervreemd wilden raken "van de bloet van haeren geboren heere". De naam 'Gelre', de bloem, de leeuw, de grafmonumenten en genealogieën symboliseerden de dynastie, en gaven bovendien richting aan het politieke handelen.

De losse verzameling van heerlijkheden, graafschappen, voogdijen, tollens, en dergelijke die de graven in de loop der tijd hadden verworven werden vanaf het einde van de twaalfde eeuw verbeeld als een eenheid, in de bronnen aangeduid als 'land', of 'graafschap'. Vanaf het begin van de veertiende eeuw werd ze ook 'Gelre' genoemd, naar de dynastie, en vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw werd ze door sommige geschiedschrijvers aangeduid met het emotioneel geladen *patria*. De verpanding van het graafschap in 1291 aan de graaf van Vlaanderen deed de behoefte ontstaan om de jaarlijkse grafelijke inkomsten en uitgaven schriftelijk bij te houden. De jaarlijkse rekeningen die hiervan het resultaat zijn registreerden het territorium als een samenhangende en begrensde eenheid.

De meeste Gelderse steden waren in de dertiende eeuw gesticht door de Gelderse graaf. Zij hebben bij hun stichting dan ook veelal de symbolen overgenomen van de graaf: de bloem en de leeuw. De vorming van een netwerk van steden en ridders bracht nieuwe beelden van het land voort. Dit netwerk kreeg in de tweede helft van de veertiende eeuw de vorm van vier hoofdsteden met vier kwartieren. Het getal 4 werd zo een symbool voor het land. Beschrijvingen uit de vijftiende eeuw stellen Gelre voor als een samenhangend geheel, samengesteld uit vier delen.

De voorstelling van een verzameling goederen en rechten als een afgebakend territorium met de naam Gelre is van niet te onderschatten betekenis geweest voor het

handelen van de landsheren, ridders en steden. Het behoud van de eenheid en integriteit van het territorium was, samen met het behoud en uitbreiding van de particuliere vrijheden rechten, een van de meest wezenlijke drijfveren achter het politieke optreden van de steden en ridders. Het idee van het territorium was een motief achter de bereidheid om belastingen op te brengen, achter de verbonden die de steden en ridders met elkaar sloten en achter de oppositie die ze soms voerden tegen de landsheer. Het getal 4 verbeeldde het netwerk van steden en ridders en het land, maar functioneerde tegelijk in de politieke praktijk. Steden en ridders vergaderden per kwartier, het verbond van 1418 was in vier oorkonden opgesteld, en in de bronnen wordt steeds weer verwezen naar 'de vier hoofdsteden'.

Beelden van Gelre waren ontleend aan de politieke praktijk. Het beeld dat Konrad van Achterveld neerzette van de Geldersen als vrijgevochten Sicambren, die hun eigen vorst kozen en hun vrijheid met hand en tand verdedigden tegen een ieder wiens schennende hand zich eraan vergreep, was ontleend aan de vijftiende- en zestiende-eeuwse politieke realiteit, waarin steden en ridderschap zich keer op keer te weer stelden tegen hun eigen hertog, en ook tegen de Bourgondische en Habsburgse vorsten tot behoud van hun vrijheden en privileges. Omgekeerd beïnvloedde de verbeelding de politieke praktijk, hoewel niet altijd expliciet. De oorsprongsmythe met de draak werd door de Geldersen niet als reden opgevoerd om zich te verzetten tegen de Bourgondische en Habsburgse pogingen om het hertogdom in te lijven, maar men kan zich voorstellen dat de zij het gevoel van eigenheid versterkte en zo een rol speelde in het streven van de inwoners om Gelre als zelfstandig hertogdom te laten voortbestaan. Willem van Berchen was de eerste die de drakenlegende optekende, en toonde zich in zijn kroniek tegelijk een fel pleitbezorger van de Gelderse onafhankelijkheid. Het idee dat de Geldersen van de Sicambren of Bataven afstamden versterkte eveneens het gevoel van eigenheid, en het streven naar het behoud van zelfstandigheid. Niet voor niets werd een van de stadspoorten van Tiel na de mislukte belegering door de Habsburgers in 1528 "een burcht voor het Bataafse volk" genoemd.

Beelden creëerden de mogelijkheid tot identificatie met de dynastie en het land. De identificatie van de inwoners met de politieke gemeenschap Gelre werd gestimuleerd door de diverse crisissituaties die zich in de loop der tijd voordeden. Zo deden de ridders en steden na de verpanding van het graafschap in 1291 aan de Vlaamse graaf uiteenlopende pogingen om het weer in handen te brengen van hun eigen graaf. Ze brachten geld op om de pandsom in te lossen, en kwamen in opstand tegen Vlaamse functionarissen. Toen aan de verpanding een einde kwam, voelden zij zich 'medeaandeelhouders' van het graafschap Gelre: zij waren 'Gelders' geworden. Gelre was niet meer een private aangelegenheid van de graaf, maar een publieke aangelegenheid van de vorst, de ridders en steden. Vanaf het begin van de veertiende eeuw noemden zij Gelre dan ook wel 'het gemene land'. Dit gevoel van betrokkenheid werd versterkt toen graaf Reinald I in de jaren 1310 een deel van het land wederom wilde verpanden: steden en ridders kwamen hierop in opstand, en eisten dat de graaf geen delen van het land zou vervreemden zonder hun instemming.

Volgende crises dienden zich aan in 1343, toen hertog Reinald II onverwacht overleed met achterlating van twee minderjarige zonen, en in de tweede helft van de veertiende eeuw, toen Gelre werd verscheurd door binnenlandse oorlogen en tot overmaat van ramp in 1371 de dynastie in rechte lijn uitstierf. Maar juist deze crises versterkte de identificatie van de inwoners met Gelre. De steden sloten in 1343 een verbond waarin ze beloofden samen te werken omwille van de dynastie en het gemene land. De stad Arnhem liet zich in 1372 door hertog Willem I beloven dat ze nooit van de andere steden gescheiden zou worden. In 1380 kreeg Roermond een zelfde soort toezegging. In het verbond dat de steden en ridders in 1418 na de dood van hun hertog met elkaar sloten werd bovendien verwezen naar de binnenlandse oorlogen uit de eeuw daarvoor. Het conflict tussen Arnold en Adolf uit de jaren 1450 en 1460,

de Bourgondische periode tussen 1473 en 1492, en de daaropvolgende oorlogen tegen Habsburg hebben eveneens de identificatie met Gelre in de hand gewerkt. In de tweede helft van de vijftiende eeuw zagen de eerste Gelderse geschiedwerken het licht. De auteurs daarvan identificeerden zich met de dynastie, het land, en met de Gelderse geschiedenis, hoewel ze vaak conflicterende standpunten innamen. Welke (legitimerende) rol hun geschriften precies speelden in de politieke praktijk is echter lastig te peilen.

We hebben ons in dit boek hoofdzakelijk gericht op de politieke en culturele elites. Hoe verhielden hun politiek handelen, hun ideeën en identificaties zich tot het doen en laten van de overige delen van de bevolking? De veronderstelling dat er een diepe, onoverbrugbare kloof zou bestaan tussen de elites en de rest van de bevolking lijkt ons in ieder geval niet reëel. Tegelijk moeten we erkennen dat de bronnen nauwelijks informatie hierover prijsgeven.¹¹¹⁰ De hertogen hielden uiteraard intochten in steden, waren betrokken bij allerlei publieke festiviteiten, en voerden propaganda, maar we weten voor Gelre niet goed hoe de bevolking daarop reageerde. Slechts een aantal keren vernemen we 'iets' over het politieke denken en doen, en over de identificaties van 'de gewone man'.

Een voorbeeld daarvan is de vechtpartij die in 1397 uitbrak in een herberg in Den Bosch tussen Bosschenaren en Gelderse bezoekers van de jaarlijkse Sint-Jansmis, die op de herberg waren afgekomen op het hulpgeroep, "Gelre, Gelre!", van een landgenoot. Een minder heftig voorbeeld is het verbond dat de steden en ridderschap in 1436 sloten. Dit verbond moest door alle burgers van de betrokken steden individueel worden bevestigd. Dit betekent niet dat zij een eigen afweging konden maken. Wie niet met het verbond instemde kreeg immers te maken met sancties. Niettemin vonden de stedelijke elites het blijkbaar noodzakelijk om de hele burgerij bij de kwestie te betrekken. Verder zal de spectaculaire gevangenneming van hertog Arnold in 1465 door Adolf brede lagen van de bevolking hebben beziggehouden. Hiervan lijkt in ieder geval het wonderverhaal *Mariken van Nieumeghen* te getuigen, dat mogelijk aan het einde van de vijftiende eeuw is ontstaan. Aan het begin daarvan wordt de onvriendelijke tante van Marieke opgevoerd, die, woonachtig in Nijmegen, met een stel andere vrouwen had zitten bakkeleien over de rechtmatigheid van die gevangenneming.¹¹¹¹ Blijkbaar vond de auteur van *Mariken van Nieumeghen* het normaal dat 'de man/vrouw in de straat' zich met dit soort zaken bezighield.

De inhuldiging van hertog Karel van Gelre in 1492 veroorzaakte eveneens algemene beroering. De auteur van de Doesburgse fraterkroniek noteert in dat jaar dat Karel in Arnhem werd ingehuldigd "temidden van een dansende mensenmassa". Niet iedereen was echter blij met de nieuwe hertog. Zo kreeg ene Olivier van Gameren in 1494 een boete omdat hij had rondgebazuind dat Karel wat hem betreft zo ver weg moest blijven als een vogel zeven dagen kon vliegen.¹¹¹² De ontvangst van de nieuwe hertog Willem van Kleef in 1538 in Gelre door de bevolking was niet overal even hartelijk. In Harderwijk moesten de inwoners bij de inhuldiging 'Kleef!' roepen, maar in plaats daarvan riepen ze 'Gelre!'.¹¹¹³ En hierboven haalden we reeds de bezoeker van de herberg aan, die had beweerd dat deze hertog Willem het niet waard was om de Gelderse bloem, of leeuw te dragen. Later, rond het midden van de zestiende eeuw treffen we een goedkoop, Nederlandstalig drukwerkje aan, dat mogelijk bestemd was voor het onderwijs. Het werkje behandelt de Gelderse geschiedenis, en bevat afbeeldingen van de Gelderse draak en van diverse wapenschilden.

In de Bourgondische Nederlanden werden regelmatig van hogerhand processies afgekondigd als dank voor een overwinning, of om te bidden voor succes. Grote delen van

¹¹¹⁰ Zie over deze problematiek, specifiek gericht op Brabant: Stein, 'Nationale identiteiten', 240-244.

¹¹¹¹ *Mariken van Nieumeghen*, 58.

¹¹¹² Van Hasselt, *Geldersch maandwerk* I, 291

¹¹¹³ Meij, 'Gelderland van 1492-1543', 72.

stedelijke bevolking namen hieraan deel. Gelre was niet onbekend met dit fenomeen. Adolf, Karel van Gelre, en later Karel V en Philips II hebben diverse malen de Gelderse steden, kerken en kloosters opgeroepen om te bidden en processies te houden, of de steden besloten uit zichzelf hiertoe.¹¹¹⁴ Om de betekenis van deze processies voor de politieke betrokkenheid van de bevolking te peilen zou nader onderzoek wenselijk zijn.

Kortom: het feit dat we ons voornamelijk hebben geconcentreerd op de elites betekent niet dat de rest van de bevolking in politiek opzicht passief was. Zij had een mening over de politiek, en besepte terdege dat zij deel uitmaakte van de politieke gemeenschap. Helaas vernemen we van hun betrokkenheid echter slechts losse flarden. De vraag in hoeverre de ideeën van de elites doorwerkten naar beneden, en andersom, moet uiteindelijk onbeantwoord blijven.

3 “*Concordia Res Parvae Crescunt*” *Particularisme*

In hoofdstuk 4 hebben we kunnen lezen hoe de steden en ridders in 1418 een verbond met elkaar sloten. Hierin klaagden ze over de aantasting van hun individuele rechten en privileges door hertog Reinald IV (1402-1423). Bovendien maakten ze zich zorgen over de dynastieke continuïteit. Men was bang dat het land na zijn dood uiteen zou vallen, zoals vijftig jaar eerder was gebeurd. Om dit te voorkomen beloofden de steden en ridders bij elkaar te blijven en de eenheid van het land te bewaren. Bovendien spraken zij af dat de grenzen niet verder aangetast mochten worden. Ook zouden ze collectief actie ondernemen wanneer de rechten van één van hen zouden worden ingekort. Het verbond was neergelegd in vier oorkonden: één voor elk kwartier. Per kwartier beloofden de steden en ridders om zich te houden aan de bepalingen. De vier oorkonden weerspiegelen zo tegelijkertijd de eenheid én het particularisme van de politieke gemeenschap. Vijf jaar later, in 1423, stierf hertog Reinald zonder directe nazaten. De leden van het verbond wezen vervolgens Arnold van Egmond aan als opvolger. In ruil voor hun steun moest de hertog de verbondsakte van 1418 onderschrijven en diverse andere toezeggingen doen. Arnold bevestigde de rechten en vrijheden van de steden, beloofde om geen delen van het land te vervreemden, en beloofde bovendien om verloren gegane stukken terug te winnen.

Het verbond van 1418 en de toezeggingen van 1423 pasten in een al langer bestaande traditie van samenwerking tussen de steden, soms aangevuld met de ridders. De stedenbond van 1343 springt daarbij het meest in het oog. In de loop van de vijftiende en zestiende eeuw zouden nog vele verbonden volgen, bijvoorbeeld in 1436, 1472, 1500, 1537 en 1560. De vertogen achter deze samenwerkingsverbanden hadden een aantal vaste thema's, zoals het behoud van de individuele privileges, behoud van de integriteit van het land, de uitsluiting van niet-Geldersen uit publieke ambten, en de binnenlandse veiligheid. De samenhang tussen de eigen privileges en de eenheid en eigenheid van het land wordt nog eens onderstreept in een toezegging van Willem van Egmond aan de stad Arnhem. Willem, de broer en aanhanger van de op dat moment gevangene Arnold, bezette in 1467 Arnhem. Nadat het stadsbestuur hem trouw had gezworen, bekrachtigde Willem de stadsprivileges, en beloofde bovendien om Arnhem "an ghenen vremen heren te brenghen, dan die Gelrisch te laeten blyven, ende van der Gelrische kant, noch van den lande van Gelre niet te laeten koemen, noch te schyden".¹¹¹⁵

¹¹¹⁴ Nijsten, *In the shadow*, 346, 360; Van Hasselt, *Geldersche oudheden*, 500-507; Van Hasselt, *Arnhemsche oudheden*, 124-125.

¹¹¹⁵ Van Hasselt, *Arnhemsche oudheden III*, 145-146.

Verbonden als die van 1418 en de vertogen daarachter vestigen onze aandacht op de relatie tussen de particuliere belangen van de kwartieren, steden en ridders enerzijds, en het algemeen belang van de politieke gemeenschap anderzijds. De integriteit van de particuliere vrijheden werd gekoppeld aan de integriteit van Gelre. Een eventuele aantasting van het territorium stond in de ogen van de steden en ridders gelijk aan aantasting van hun particuliere belangen. Bovendien waren de leden van het verbond van 1418 bezorgd om de dynastieke voortgang. Zonder continuïteit zou het land uiteen vallen. Waarom relateerden de steden en ridders hun individuele vrijheden aan de eenheid, integriteit en continuïteit van de politieke gemeenschap? Het antwoord moet gezocht worden in de spanning tussen het toenemende politieke gewicht en zelfbewustzijn van met name de steden enerzijds, en de toenemende financiële en politieke aanspraken van de hertog en zijn raad op het land anderzijds.

De voornaamste Gelderse steden waren Nijmegen, Roermond, Zutphen en Arnhem. Het zelfbewustzijn van de inwoners weerklinkt in de geschriften van vijftiende- en zestiende-eeuwse auteurs als Willem van Berchen, Johannes Murmellius, Henricus Aquilius en Konrad van Achterveld. Maar ook de burgers van kleinere steden ontwikkelden een gevoel van lokale trots. Zo schreef Johannes de Speculo in de vijftiende eeuw over zijn geliefde Erkelenz: “Waarlijk, u bloeit Erkelenz, navolger van Hercules.”¹¹¹⁶ Toch waren de steden relatief klein. Nijmegen, verreweg de grootste, had amper tienduizend inwoners. Roermond had ruim vijfduizend bewoners. De overige steden kwamen niet boven de vierduizend uit.¹¹¹⁷ Gelre kende weliswaar een aanzienlijk aantal steden (het verbond van 1418 was ondertekend door 22 steden), maar ze waren te klein om op individueel niveau de groeiende macht van de hertog en zijn raad te weerstaan, en hun privileges te beschermen en uit te breiden. Deze steden konden alleen invloed op het landsbestuur uitoefenen door samen te werken. Het kader voor deze samenwerking was in de veertiende eeuw reeds gegeven, namelijk de politieke gemeenschap Gelre: de dynastie, het fysieke netwerk van goederen, rechten, instellingen en bestuurlijke eenheden, en het sociaal-politieke netwerk van ridders en steden. Het algemeen belang van Gelre werd zodoende in verband gebracht met de diverse lokale en particuliere belangen.

De identiteit van Gelre in de late middeleeuwen hield verband met de wijze waarop particuliere belangen betrokken werden op de politieke gemeenschap in haar geheel: op de dynastie en het land. De identificatie van de politieke elites met de eigen stad, streek of sociale groep resulteerde zodoende in de identificatie met Gelre. Deze identiteit weerspiegelt zich in een ten tijde van hertog Arnold (1423-1465) geslagen munt. Op de voorzijde daarvan staat het helmteken van de dynastie. Op de achterzijde bevindt zich een kruis dat het oppervlak in vier kwartieren verdeelt. In ieder kwartier staat de beginletter van één van de vier hoofdsteden (N, R, S, A); samen vormen zij zogezegd het land. Op het midden van het kruis bevindt zich het wapen van de dynastie. De hoofdsteden drukken het particularisme uit. Het land staat voor het algemeen belang. De dynastie staat voor continuïteit. Gelderse geschiedschrijvers waren gewoon om individuele graven of hertogen te bekritisieren, maar tegelijk hechten zij grote waarde aan de dynastie: als symbool van het land en als teken van continuïteit. Particularisme stond het bestaan van een politieke identiteit niet in de weg, integendeel: particularisme creëerde de Gelderse identiteit.

De grootste en meest invloedrijke stad van Gelre was Nijmegen. Meer dan enige andere Gelderse stad was Nijmegen bezorgd om het behoud van zijn lokale vrijheden én de eenheid van het land. En meer dan enige andere stad verzette Nijmegen zich tegen de uitbreidende macht van de centrale overheid. Illustratief is het lot dat de hertogelijke burcht in

¹¹¹⁶ “Ercle viges Ercklens imitatrix Herculis Erclens.” De Speculo, *Topographia simul et chronographia*, f. 110v.

¹¹¹⁷ Over de bevolkingsaantallen: Van Schaik, *Belasting, bevolking en bezit*, 146 e.v.; Flink en Thissen, 'Gelderse steden', 211 e.v. Specifiek voor Nijmegen: Thissen en Engelen, 'Leven in ongewisse tijden'.

Nijmegen, het Valkhof, onderging. In de eerste helft van de zestiende eeuw sloopten de burgers dit symbool van hertogelijk, centraal gezag, waarbij zorgvuldig een van de stenen met het dynastieke wapen werd verwijderd, en vervolgens triomfantelijk in een van de eigen stadspoorten ingemetseld. Deze toe-eigening van de dynastieke symboliek, én het afzetten tegen de bestaande hertog is een combinatie die typerend is voor de Gelderse identiteit, voor de wijze waarop men zich met dit hertogdom identificeerde. Wie nog twijfelde aan de arrogantie van Nijmegen kon in de zestiende eeuw te rade gaan in het stadhuis, waar men kon lezen: "Nimwegen, zy voorsichtich altyt, dat ghy niemant inneempt dan die ghy machtig syt."¹¹¹⁸ De eenheid van het territorium en de samenwerking met de andere Gelderse steden en ridders werd echter niet uit het oog verloren. Juist niet. Op de voorkant van het stadhuis was eveneens een tekst aangebracht, maar nu met de woorden: "Concordia res parvae crescunt": "Eendracht maakt macht".¹¹¹⁹

4 De dynamiek van de verbeelding

Gelre was een complex geheel. Het omvatte een dynastie, talloze domeinen, rivieren, woeste gronden, ambten, burchten, steden, dorpen en op het einde van de middeleeuwen ten minste 130.000 inwoners.¹¹²⁰ Pas wanneer men deze complexiteit abstraheerde tot een beeld kon men zich ermee identificeren. Op de genoemde vijftiende-eeuwse munt werd Gelre verbeeld met behulp van het dynastieke wapen, het helmteken, de letters A, N, R en S, en de vier kwartieren. De identiteit van Gelre verwijst dan ook niet alleen naar de praktische vormgeving van, en identificatie met de politieke gemeenschap, maar ook naar de verbeelding ervan. Door middel van onder andere de woorden, symbolen, verhalen en betekenissen die Gelre opriep, construeerde men, bewust of onbewust, een beeld van de politieke gemeenschap waarmee men zich kon identificeren.

Elementen die in de verbeelding een rol speelden waren onder andere de naam 'Gelre', de bloemen en de leeuw, de *lieux de mémoire*, de genealogie van de dynastie, oorsprongverhalen, het begrip *patria*, de vier kwartieren, de rivieren, de grenzen, en de antieke oudheid. Ook lokale of particuliere elementen maakten deel uit van de beeldvorming, zoals de plaatselijke rechten en privileges, de symbolen van de eigen stad, lokale begraafplaatsen van overleden graven of hertogen, of de geschiedenis van de eigen stad. De vermenging van particuliere en algemene elementen versterkte de mogelijkheid tot identificatie. Zo stelde Gerard Geldenhouwer zijn geboortestad Nijmegen voor als de hoofdstad van de oude Bataven. Tegelijk bracht hij deze Bataven in verband met de Gelderse dynastie door de Gelderse graven en hertogen voor te stellen als Bataafse vorsten. De auteur van het Gochs kroniekje (*Dem oirsprunck de vaichten*) verwerkte in zijn geschiedenis van Gelre diverse inscripties uit het nabijgelegen klooster Gravendal. De bestuurders van Arnhem stelden hun eigen stad voor als het middelpunt van Gelre. De Erkelenzer schepen Johannes de Speculo schreef een *Chronographia terre Gelrensis et oppidi Ercklensis*, waarin de beeldvorming van zijn eigen Erkelenz en van Gelre in elkaar overliepen.

In de literatuur gaat men doorgaans uit van het idee dat een politieke identiteit pas kan ontstaan wanneer er sprake is van een collectieve voorstelling van de betreffende politieke gemeenschap. Er waren een aantal voorstellingen van Gelre die inderdaad collectief gedeeld werden. De meeste daarvan hadden direct of indirect betrekking op de dynastie, zoals de

¹¹¹⁸ Geciteerd in: Hageman, *Het kwade exempel*, 30.

¹¹¹⁹ Geciteerd in Hageman, *Het kwade exempel*, 32. Over de moeizame relatie tussen de hertog en Nijmegen, zie ook: Kuys, 'Politiek en bestuur', 263 e.v.

¹¹²⁰ Voor het inwoneraantal, zie: Van Schaik, *Belasting, bevolking en bezit*, 183.

naam Gelre, de bloem en de leeuw, de genealogie en de drakenlegende. Daarnaast kunnen we ook de vier kwartieren en de territoriale grenzen tot de collectieve verbeelding rekenen, evenals het idee dat Gelre deel uitmaakte van het Duitse Rijk, of Germania.¹¹²¹

Van één, collectief gedeeld Gelre-beeld was echter geen sprake. Verschillende Gelre-beelden bestonden naast en door elkaar, soms zelfs in één geschiedwerk. De hertogen uit de familie van Egmond beschouwden zichzelf als afstammelingen van de Friese koning Radbod, of van Karel de Grote. In *Dit is dat beghinne ende oerspronck* (Veldener/Gelre) wordt daarentegen het inheemse karakter van de dynastie beklemtoond, afstammend van de lokale heren van Pont. De Nijmeegse priester Willem van Berchen benadrukte de lotsverbondenheid van de dynastie met het territorium, en tegelijk de voorname positie van Nijmegen. De auteurs van de Doesburgse fraterkroniek en de Zutphense humanist Konrad van Achterveld prezen de opstandige steden als verdedigers van het algemeen belang, terwijl de auteurs van de *Tielse kroniek* en de *Historia Gelriae* hun eigengereide gedrag juist als een bedreiging voor Gelre opvatten. Waar Willem van Berchen zijn stad Nijmegen prees voor haar verzet tegen hertog Arnold, prees de auteur van de *Historia Gelriae* de stad Roermond voor haar standvastige loyaliteit aan Arnold. De Nijmeegse humanist Gerard Geldenhower beschouwde de drakenlegende als een kinderachtig verzinsel. De drakenlegende terzijde schuivend, voerde hij de naam Gelre terug op de antieke plaats Gelduba. Verder wierp hij zich volledig op de Bataafse voorgeschiedenis van zijn landgenoten. De Arnhemse humanist Henricus Aquilius verkondigde daarentegen dat Geldersen Sicambren waren, hoewel hij toegaf dat er ook Menapiërs, Caninefaten en Bataven in het hertogdom woonden. De Roermondse geleerde Johannes Murmellius hield het erop dat de Geldersen zowel van de Bataven als de Sicambren afstamden.

Ondanks deze verschillende, en soms zelfs tegenstrijdige stemmen, identificeerden al deze auteurs zich met de politieke gemeenschap Gelre. Het ontbreken van een collectieve voorstelling betekende niet dat er geen Gelderse identiteit bestond. Integendeel: juist het dynamische en flexibele karakter van de verbeelding vergrootte de mogelijkheden tot identificatie: om de persoonlijke, of lokale identiteit te relateren aan Gelre. De Gelderse identiteit was niet een statisch gegeven, of een statische constructie waar men zich al dan niet naar kon voegen. De Gelderse identiteit verwijst naar de dynamische processen van praxis, verbeelding en identificatie die steeds weer op persoonlijk niveau plaatsvonden, en die voor ieder individu, voor iedere groep, voor iedere plaats en iedere regio, binnen bepaalde marges, weer een ander karakter hadden.

De Gelderse politieke identiteit was gelegen in particularisme en diversiteit. Deze identiteit bleef ook in de zeventiende eeuw, toen het Overkwartier met Roermond definitief gescheiden was van de rest van Gelre, voortbestaan. Zij bleek hardnekkiger dan de politieke realiteit. De Nijmeegse stadsadvocaat Lambert Goris verwoordde in 1645 de bindende kracht van dit particularisme in een gedicht op de vier hoofdsteden, dus inclusief het verloren gegane Roermond:

"Nijmegen is de eerste, dan volgt Roermond,
Zutphen is de derde, Arnhem de vierde.
Zij worden gevierd als de vier hoofden,
De ander steden van de *patria* overtreffen zij in alles.
Het land Gelre voegt deze eendrachtige tetrarchen tezamen,
Zoals het jaar ook vier seizoenen heeft.
Nijmegen is dan de eerste onder de eersten.
Het graafschap Zutphen verheugt zich in zijn aloude roem.
De streek Gelre schittert door zijn stad Roermond,

¹¹²¹ Over de verhouding tussen Gelre en het Duitse Rijk of *Germania*: Noordzij, 'Against Burgundy'.

Heel Gelre draagt zijn naam.
Waar de muren van Arnhem rijzen toont het Veluwe hof
de beroemde zetel van de oude hertogen."¹¹²²

¹¹²² "Prima Neomagum, sequitur Ruremunda secunda, / Tertia Zutphania est, quarta sed Arnhemia. / Quattuor hae capitum celebrantur nomine, passim / Oppida praecedunt caetera quod patriae. / Gelria concordēs jungit sic terra tetrarchas, / Quadripartitum tempus ut annus habet. / Primarum prima ut Novimagum sit. Comitatus / Zutphania antiquo gaudet honore sui. / Gelrensi claret Ruremunda tractus ab urbe, / Unde suum nomen Gelria tota petit. / Curia Velaviam praefert, ubi moenia surgunt / Arnhemia, sedes nota ducum veterum." Goris, *Commentatio*, 19.